

İSPIRLİ ÖMER EFENDİ'NİN FERÂİZ RİSÂLESİ BAĞLAMINDA ZEVİ'L-ERHÂM MESELESİNE DAİR ÇÖZÜMLER

Solutions to The Dhawy al-Arḥām Issue in The Context of Ispirli Omer Efendi's Risālah of Farāiḍ on Inheritance Law

Ahmet EKŞİ

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam
Hukuku Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye [ror.org/0411seq30](https://orcid.org/0411seq30)
Assoc. Prof., Kocaeli University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences
Department of Islamic Law, Kocaeli, Turkey

 aeksi72@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3218-7837>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 18.04.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 24.05.2023
Yayın Tarihi / Published: 15.06.2023

 Atıf / Cite as: Ekşi, Ahmet. "İspirli Ömer Efendi'nin Ferâiz Risâlesi Bağlamında Zevî'l-Erhâm Meselesine Dair Çözümler". *Mütefekkir* 10/19 (2023), 91-115.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1312449>

 Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İSPİRLİ ÖMER EFENDİ'NİN FERÂİZ RİSÂLESİ BAĞLAMINDA ZEVI'L-ERHÂM MESELESİNE DAİR ÇÖZÜMLER

Öz

Temel esasları naslarla belirlenen ferâiz ilmi, Peygamberimizden sonra fıkıh kitaplarında ayrı bir bölüm olarak ele alınmış ve zamanla geliştirilerek önemli çalışmalar ortaya konulmak suretiyle geniş bir literatür oluşturulmuştur. Bu çalışmalardan biri de Hanefî mezhebi bağlamında konuyu ele alan *Sirâciyye*'dir. Bu eser üzerine yapılan çok sayıda çalışmadan biri de sadece zevi'l-erhâm bölümü üzerine İspirli Ömer Efendi'nin yazmış olduğu şerhtir. Bu çalışmada öncelikle tabakat kitaplarından ve başta *Hamdiyye Risâlesi* olmak üzere kendi risâlelerinden istifade edilerek Ömer Efendi'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Diğer alanlarda kaleme aldığı eserlerine ulaşılabilecek kaynaklara işaret edildikten sonra fıkıh alanındaki telifleri kısaca, bu çalışmanın konusu olan *Ferâiz Risâlesi* ise etraflıca tanıtılacaktır. Böylece, ferâiz ilminin şaheserlerinden biri olan *Sirâciyye*'nin zevi'l-erhâm bölümünün birinci sınıfına dair şerhini içeren *Ferâiz Risâlesi*'nin tenkitli neşri ile söz konusu eser bilim dünyasının dikkatine sunulacaktır. Bu risâle, aynı eser üzerine yazılan şerhlerden farklı olarak *Sirâciyye*'de yer alan problemlerin çözümüne dair getirdiği formül niteliğindeki izahlar bakımından önem arz etmektedir. Müellifin bu açıklamaları ve kısaca değindiği problemlerin çözüm aşamaları ise ayrı ayrı tablolar halinde izah edilerek mütevazı bir katkı hedeflenmektedir. Ayrıca yapılan bu çalışmayla, benzer meselelerin çözümünü kolaylaştıracak metotların geliştirilmesi ve konuyla ilgili pratik çözüm yollarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İspirî, Müderris, Ferâiz, Zevi'l-Erhâm.

Solutions to The Dhawy al-Arĥâm Issue in The Context of Ispirli Omer Efendi's Risâlah of Farâid on Inheritance Law

Abstract

The science of inheritance, the foundations of which are determined by the naşş (Quranic verses and hadith), has been treated as a separate section in the jurisprudence books after the Prophet and has developed over time, resulting in significant studies and an extensive literature on the subject. One of these studies is Sirâjiyyah, which deals with the subject in the context of the Ĥanafî school of thought. One of the numerous commentaries written on this work is a commentary specifically on the dhawy al-arĥâm section, written by Ispirli Omer Efendi. In this study, firstly, information about Omer Efendi's life, academic personality, and works will be provided by utilizing the biographical dictionaries and his treatises, primarily the Risâlah of Hamdiyya. After pointing to sources where his works in other fields can be reached, his authorship in the field of jurisprudence will be briefly introduced, and the Risâlah of Farâid, which is the subject of this study, will be presented in detail. In this way, the critical edition of the Risâlah of Farâid, which contains the commentary on the first class of the dhawy al-arĥâm section of Sirâjiyyah, one of the masterpieces of the science of inheritance, will be offered to the attention of the scholarly world. This treatise is of particular importance in terms of the formulaic explanations it offers for the resolution of the problems found in Sirâjiyyah, distinguishing it from other commentaries written on the same work. The author's explanations and the resolution stages of the briefly mentioned problems will be explained in separate tables, aiming for a modest contribution. Moreover, this study aims to develop methods that will facilitate the solution of similar issues and present practical solutions related to the subject.

Keywords: Islamic Law, İspirî, Mudarris, Inheritance Law, Dhawy al-Arĥâm.

GİRİŞ

Fıkıh ilmine dair ilk eserler, hicrî birinci asrın sonlarıyla ikinci asrın başlarında yazılmaya başlanmış olmakla birlikte yazılan bu eserlerin tamamı günümüze ulaşabilmiş değildir. Hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren mezheplerin teşekkül etmeye başlamasıyla, mezhep imamlarının görüşleri daha sistemli bir şekilde tedvin edilerek sonraki dönemlere kaynaklık edecek önemli fıkıh metinleri ortaya çıkmıştır.¹ Fıkıh ilminin gelişmesine paralel olarak tarihî süreç içinde şerh, hâşiye, talik, muhtasar ve risâle gibi irili ufaklı birçok eser yazılmıştır. Bunların önemli bir kısmı tahkikli bir kısmı ise tıpkı basım olarak neşredilmiş olmakla birlikte halen yazma halinde bulunan ve neşredilmeyi bekleyen çok sayıda eser bulunmaktadır. Özellikle “bir veya birkaç meseleyi özet bir şekilde ele alıp inceleyen² ve meselenin fıkhi boyutunu açıklayan muhtasar eser” olarak tanımlanan risâlelerin büyük bir kısmı yazma halindedir. Birden çok risâlenin bir arada bulunduğu “mecmûatü'r-resâil” türü eserler, yazma eser kütüphanelerinin en zengin bölümlerinden birini oluşturmaktadır.³ Belli bir konuyu daha yakından incelemek ve pratik çözümler üretmek amacıyla kaleme alınan risâleler, müellifinin yaşadığı dönem ile bölgeye ait dinî, hukukî, sosyal ve kültürel yapıya ilişkin bilgiler içermesi yönüyle de hukuk sosyolojisi bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

Osmanlı Dönemi âlimlerinden biri olan İspirli Ömer Efendi ve onun *Risâle-i Muhtasara fî İlmi'l-Ferâiz*'ini ele alan bu çalışmayla hem fıkıh tarihinin önemli telif türlerinden bir olan risâle geleneğine ait bir eserin daha gün yüzüne çıkarılması hem de ferâiz ilminin en çok ihtilaf edilen meselelerinden biri olan zevi'l-erhâm konusuna mütevazı bir katkı sunulması hedeflenmektedir. Ayrıca daha önce yapılan çalışmalarla⁴ Ömer

¹ Ahmet Özel, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/14-15.

² Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an asâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Müessesetü'l-furkân li't-türâsi'l-İslâmiyye, 2021), 4/55.

³ Mustafa İsmet Uzun, “Risâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/114.

⁴ Bk. Ömer b. Ali b. İbrahim b. Halil el-İspirî, “er-Risâletü'l-Cûdiyye fi'l-Âyeti'n-Nûhiyye”. *Mecelletü külliyyeti'd-dirâseti'l-İslâmiyye*, thk. Abdullah el-Cubûrî (Bağdat: Matbaatü'l-Âni, 1970); Ömer Kara, “Ömer b. Alî el-İspirî'nin Furûk'la İlgili Bir Risâlesinin Tenkitli Neşri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2004), 185-238; Kara, “Ömer b. Alî el-İspirî, Hayatı, Eserleri ve Bir Risâlesinin Tanıtımı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu 1* (Erzurum, 2007), 211-248; *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*, ed. Ömer Kara (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014), 421-818; İsmail Demir, “Sarf Bilgisi ve Ömer b. Alî b. İbrâhîm b. Halil el-İspirî'nin er-Risâle fi Temeyyüzi'l-Ebvâb Adlı Eserinin Edisyon Kritiği”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 60-80; Halil İbrahim Tanç, “Ömer b. 'Ali el-İspirî'Nin 'Te'nis ve Mu'rab' Adlı İki Risâlesi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 46-59; Ömer Kara, *Osmanlı Tetkikleri-1* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015); Osman Bostan, *Ömer b. Ali El-İspirî ve er-Risâletü'l-Cûdiyye İsimli Eserinin Tahkiki* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

Efendi'nin tefsir, Arap dili, tasavvuf ve kelâm konularında yazdığı risâleleri incelenmek suretiyle bu alanlara dair görüşleri ortaya konulmuştur. Diğer taraftan fıkha dair risâlelerinden sadece zekâtla ilgili olan iki risâle üzerinde yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵ Bu çalışmayla fıkıh alanında kaleme aldığı bir diğer önemli risâlesi incelenmek suretiyle İspirî'nin fikhî yönüne dikkatlerin çekilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca Ömer Efendi'nin zevi'l-erhâmın birinci sınıfına dair meselelerin çözümüne yönelik izahlarına bizim de ekleyeceğimiz izahlarla konuya dair pratik çözüm metotlarının geliştirilmesine zemin oluşturulması hedeflenmektedir.

1. ÖMER B. ALİ B. İBRAHİM B. HALİL EL-İSPİRÎ

1.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Bütün eserlerinde İspirî nisbesini kullanan⁶ Ömer Efendi'nin asıl adı Ömer b. Ali b. İbrahim b. Halil'dir. Erzurum'un İspir kazasında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1120'li yıllarda dünyaya geldiği tahmin edilen İspirî'nin, ilk eğitimini Erzurum'da aldığı, eserlerinin bir kısmını burada yazdığı bilinmektedir.⁷ Ömer Efendi olarak da bilinen ve dönemin Hanefî fukahasından olan İspirî,⁸ Önce Erzurum'da daha sonra ise İstanbul Fatih Camii'nde hocalık yapmış ve ardından Üsküdar naipliği görevini yürütürken vefat etmiştir.⁹ Vefatıyla ilgili, kaynaklarda 1150/1737, 1194/1781 ve 1202/1788 olmak üzere üç farklı tarih zikredilmekle birlikte yapılan araştırmalarda ilk iki tarihin aynı isimde başka âlimlere¹⁰ ait olduğu, İspirî Ömer Efendi'nin ise 1202/1788'de vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Erzurum'daki ilk tahsilinden sonra 1148/1735 yılında İstanbul'a gelen İspirî, Şeyhülislâm Seyyid Murtaza Efendi'nin¹¹ (ö. 1171/1758) öğrencisi olmuş; hatta Murtaza Efendi, İspirî'nin *Ferhadü'l-fuâd* adlı risâlesine takriz

⁵ *Zekâtü'l-bakar* ve *Zekâtü'l-ibil* risâleleriyle ilgili yapılan çalışma için bk. Üsmetullah Sami, "Ömer Efendi'nin Deve ve Büyükbaş Hayvanlarla İlgili İki Fıkıh Risalesi: Değerlendirme ve Tenkitli Neşir", *Erzurum İspirîli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*, ed. Ömer Kara (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014), 797-803.

⁶ Bk. Ömer b. Ali b. İbrahim b. Halil el-İspirî, *Risâle-i Cûdiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, 3530), 1b; *er-Risâletü'l-Hamdiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut, 259), 1b; *Husûnu'l-metâlib* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 477), 1b.

⁷ Kara, "Ömer b. Ali el-İspirî", 1/212.

⁸ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414), 2/566; Şamil Dağcı, "Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirîli Âlimler," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 29/1 (2008), 26; Muhammed Hızzurrahmân b. Muhibburrahmân el-Kemlâî, *el-Büdü'rü'l-madiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: Dârü's-Salih, 2018), 13/136.

⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1333), 1/369.

¹⁰ Bu âlimlerden biri olan ve Üsküdar Mollalığında sonra Bursa Mollası olan ve 1780'li yıllarda vefat eden İspirîli Ömer Efendi olabilir. İlgili âlim için bk. Mehmed Sürayyâ, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/1316.

¹¹ Bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Seyyid Murtaza Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/72-73.

yazmıştır.¹² Ayrıca bütün medrese müfredatını tamamlayarak dönemin meşhur âlimlerinden biri olan Muhammed Akkirmânî'den¹³ (ö. 1174/1760) icazet almıştır.¹⁴

Kaynaklardaki bilgilere göre İspirî uzun yıllar Fatih Camii dersiâmlığı yapmış,¹⁵ Huzur Dersleri'ne "muhatap/müzakereci" olarak katılmıştır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın 1190 yılının Ramazan ayında Huzur Dersleri'ne katılan müderris efendilerin isimlerini kaydettiği defterde Karsî Muhammed Efendi'nin takrir ettiği yedinci Huzur Ders'i'nin muhatapları arasında İspirli Ömer Efendi'nin de ismi yer almaktadır.¹⁶

Hanefî mezhebine mensup olan İspirî, yine kaynaklardan anlaşıldığına göre başta fıkıh ve tasavvuf olmak üzere mantık, tefsir, tarih ve Arap dili grameriyle ilgilenmiş ve bu alanda birçok risâle kaleme almıştır.¹⁷

Yaşadığı dönemin şartları düşünüldüğünde ilim için Erzurum'dan İstanbul'a gelmesi/getirilmesi ve burada devrin üst düzey hocalarından ders alarak icazet alması ve Fatih Camii müderrisliği gibi bir makama yükselmesi, onun ilim konusundaki arzu, gayret, hırs ve bütün bunların getirdiği üstün başarısına işaret etmektedir. Fıkha dair birçok risâlesinin yanı sıra bu çalışmanın da konusunu oluşturan *Ferâiz Risâlesi*'nde İslâm miras hukukunun en zor meselelerine dair açıklamaları, bu alanın en meşhur eserlerinden biri olan *Sirâciyye*'yi, bu esere yazılan şerhlerde yer almayan bilgilerle şerh etmesi İspirî'nin fıkıh ilmine vukufiyetini göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere birçok tabakat yazarı, haklı olarak onu eserlerinde "fakih" olarak nitelendirmişlerdir.

1.2. Eserleri

İspirî, *er-Risâletü'l-Hamdiyye*'nin bir hâşiyesinde, yazdığı 12 risâleden bahsetmiş ve bu risâlelerden yedi tanesinin ismini zikrederek konuları hakkında kısa bilgiler vermiştir. Ayrıca "... ve diğer risâlelerimiz" diyerek diğer eserlerine işaret etmiştir.¹⁸ Ancak yapılan araştırmalarda müellife ait 24 risâlenin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda diğer risâlelerini *er-Risâletü'l-Hamdiyye*'yi tamamladıktan sonra 1168-1202 yılları arasında yazdığı anlaşılmaktadır. Bazı risâleleri sadece isim olarak bilinmekle beraber çoğunun yazma nüshası kütüphanelerde mevcuttur.¹⁹ *er-Risâletü'l-*

¹² el-İspirî, *er-Risâletü'l-Hamdiyye*, 2a.

¹³ Bilgi için bk. Sakıb Yıldız, "Akkirmânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/270.

¹⁴ Kara, "Ömer b. Alî el-İspirî", 1/213-214.

¹⁵ Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/369.

¹⁶ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1966), 3/795-796.

¹⁷ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin* (İstanbul, 1951), 1/799; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 2/566.

¹⁸ el-İspirî, *er-Risâletü'l-Hamdiyye*, 4a.

¹⁹ Fatih Duman - Ömer Kara, "Hayatı ve Eserleriyle İspirli Ömer Efendi," *Erzurum İspirli Kadızade*

*Hamdiyye'*de²⁰ düşülen nottan da anlaşılacağı üzere müellif başta Arap dili, tasavvuf ve fıkıh olmak üzere tefsir, tarih, mantık, kelâm, belagat ve furûk gibi bir çok alanda eser kaleme almıştır.²¹ Bursalı Mehmet Tâhir, söz konusu risâlelerin bir tanesinin Fatih Kütüphanesi'nde, diğerlerinin ise Esad Efendi Kütüphanesi'nde kayıtlı olduğunu belirtmektedir.²² Esad Efendi'de kayıtlı olan risâlelerden biri de bu çalışmanın konusu olan *Risâle-i muhtasara fî ilmi'l-ferâiz* adlı eseridir.

Müellifin *Ferâiz Risâlesi* dışında fıkıh ilmine dair kaleme aldığı diğer risâleleri şunlardır:

er-Risâle fî'l-fıkh: Müellif, öğrencilerin anlamakta çok zorlandığı develerin zekâtı konusunu en ince detaylarına kadar ele aldığı bir risâledir.²³ Eserin ismi, aynı müellife ait *Husûnu'l-metâlib*'de *Risâle fî beyâni zekâti'l-ibil*²⁴ ve bazı eserlerde de *Risâle fî'z-zekât* olarak geçmektedir.²⁵ Eserin yazma nüshası ise *er-Risâle fî zekâti'l-ibil* adıyla Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümünde 465 numarada kayıtlıdır. Aslında bütün bu isimlerle anılan nüshaların aynı risâle olduğu anlaşılmaktadır.²⁶ 1145/1732 yılında Osmanlıca olarak kaleme alınan bu risâleye dair tenkitli neşir niteliğinde bir çalışma bulunmaktadır.²⁷

er-Risâle fî zekâti'l-bakar: Bir yazma nüshası mevcut olan eser²⁸ üzerine yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.²⁹

Risâletü hediyeti'l-hâc: Müellif bu eseri kendisinin kaleme aldığı bir başka risâlede bu isimle kaydederken³⁰ Bağdatlı İsmail Paşa ve Bursalı *Hediyetü'l-hâc fî'l-menâsik* olarak kaydetmiştir.³¹ Bu risâlenin herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır.

Risâletü ezkâri'l-hâc: Herhangi bir nüshasına ulaşamadığımız bu eseri, müellifin *Husûnu'l-metâlib*'de zikretmektedir.³²

Risâle fî beyani fevâidi lübabi'l-menâsik: Müellifin *Husûnu'l-metâlib*'de

Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu Tebliğler Kitabı, ed. Ömer Kara (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014), 430-431.

²⁰ el-İspirî, *er-Risâletü'l-Hamdiyye*, 4a.

²¹ Söz konusu risâlelerin alanlara göre tasnif edilmiş listesi ve risâleler hakkında bilgi için bk. Duman - Kara, "Hayatı ve Eserleriyle İspirli Ömer Efendi," 430-439.

²² Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/369.

²³ el-İspirî, *er-Risâletü'l-Hamdiyye*, 4a.

²⁴ el-İspirî, *Husûnu'l-metâlib* (İbrahim Efendi, 477), 13b.

²⁵ el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/800.

²⁶ Bk. Duman - Kara, "Hayatı ve Eserleriyle İspirli Ömer Efendi," 433.

²⁷ Bk. Sami, "İki Fıkıh Risalesi", 797-804.

²⁸ el-İspirî, *er-Risâle fî zekâti'l-bakar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar, 465), 2vr.

²⁹ Bk. Sami, "İki Fıkıh Risalesi", 797-804.

³⁰ el-İspirî, *Husûnu'l-metâlib* (İbrahim Efendi, 477), 13b.

³¹ el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/800.

³² el-İspirî, *Husûnu'l-metâlib* (İbrahim Efendi, 477), 13b.

ismini zikrettiği³³ bu risâlenin herhangi bir kütüphane kaydına rastlanmamıştır.

Risâle fi beyani ma yuzbatu bihi evailü's-şuhûr: Husûnu'l-metâlib'de zikredilen³⁴ bu eserinde herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.³⁵

2. FERÂİZ RİSALESİ

2.1. Risâlenin Adı

İspirî, *er-Risâletü'l-Hamdiyye*'nin bir hâşiyesinde, yazdığı 12 risâleden bahsetmekte ve bu risâlelerin bir kısmının isimlerini zikrederek konuları hakkında kısa bilgiler sunmaktadır.³⁶ Müellif bu hâşiyede, “zevl-erhâm'ın birinci tabakasıyla ilgili meseleleri incelediği ferâiz konusunda *Risâle fi'l-ferâiz* adlı bir risâlesinden” söz etmektedir.³⁷ Yine Ömer Efendi'ye ait en meşhur risâlelerden biri olan *Risâle-i Cûdiyye*'nin³⁸ de yer aldığı bir mecmuanın başındaki takriz sayfasında söz konusu risâlenin adı *Risâle-i Muhtasara fi İlmi'l-Ferâiz* olarak geçmektedir.³⁹ Risâle, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümünde 3530 numarada kayıtlı bulunan ve toplamda 49 varaktan oluşan bir mecmuanın 32b-36a varakları arasında yer almaktadır.

Mecmuada ayrıca aynı müellife ait iki risâle daha bulunmaktadır. Bunlardan birisi 22b-32a varakları arasında bulunan *el-Müfîd şerhu dibâceti'r-risâleti'l-Cûdiyye* diğeri ise mantık alanında yazdığı *Mu'înü'l-ihvân (Risâle-i Muhtasara fi'l-Mantık)*⁴⁰ risâleleridir.

İspirî yine kendisine ait risâlelerden biri olan *Husûnu'l-metâlib*'de bu risâleden *Risâle fi ilmi'l-ferâiz* adıyla söz etmektedir.⁴¹

Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) ve Kehhâle (1987) eseri *Risâle fi mesaili's-sınfî'l-evvel min zevl-erhâm* olarak kaydetmiştir.⁴² Diğer bazı tabakat kitaplarında da eserin ismi bu şekilde yer alırken⁴³ Bursalı Mehmet Tâhir, söz konusu risâlenin ismini, müellifin risâlenin yer aldığı mecmuadaki ismine benzer şekilde *Risâle-i Muhtasara fi'l-Ferâiz* olarak kaydetmiştir.⁴⁴

³³ el-İspirî, *Husûnu'l-metâlib* (İbrahim Efendi, 477), 13b.

³⁴ el-İspirî, *Husûnu'l-metâlib* (İbrahim Efendi, 477), 13b.

³⁵ Bk. Duman - Kara, “Hayatı ve Eserleriyle İspirli Ömer Efendi,” 434.

³⁶ el-İspirî, *er-Risâletü'l-Hamdiyye*, 4a; Ayrıca bk. Duman - Kara, “Hayatı ve Eserleriyle İspirli Ömer Efendi,” 430.

³⁷ el-İspirî, *er-Risâletü'l-Hamdiyye*, 4a.

³⁸ Bk. Ömer b. Ali b. İbrahim b. Halil el-İspirî, *Mecmûatü resâil* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3530), 1b-22a.

³⁹ el-İspirî, *Mecmûatü resâil*, 1a.

⁴⁰ el-İspirî, *Mecmûatü resâil*, 37b-49a.

⁴¹ el-İspirî, *Husûnu'l-metâlib* (Halet Efendi, 803), 57a.

⁴² el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/800.

⁴³ el-Kemlâi, *el-Büdü'rü'l-madîyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, 13/136.

⁴⁴ Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/369.

2.2. Risâlenin İspirî'ye Aidiyeti

Risâlenin isminin geçtiği bütün kayıtlarda İspirî'ye ait olduğu hususunda ittifak vardır. Özellikle risâlenin yer aldığı mecmuanın başındaki takriz sayfasındaki (بخط الفقير عمر الاسبري) ibare ve risâlenin girişindeki (فأقول فقيراً) (على يد جامعه الفقير الاسبري) şeklindeki ferağ kaydı eserin kesin olarak İspirî'ye ait bir telif olduğunu göstermektedir.

2.3. Risâlenin Yazılış Tarihi ve Yeri

Eserlerinin çoğunu Erzurum'da yazan⁴⁵ İspirî, *Ferâiz Risâlesi*'ni eserin sonuna düştüğü notta İstanbul'da Fatih medresesinde müderris iken yazdığını belirtmektedir. Risâlenin ferağ kaydında yer alan (وقد تمّ الشرح الموضح) (لهذه الصورة التي وضعها الشيخ سراج الدّين عليه رحمة الله المعين. سنة ثلاث وسبعين من مائة ثانية لثاني الألفين) ibareden anlaşıldığı üzere eser ikinci bin (1001-2000) ikinci yüz (101-200) senesinin 73 yılında yani 1173 senesinde kaleme alınmıştır.⁴⁶

2.4. Risâlenin Yazılma Nedeni ve Önemi

Müellif, bu risâleyi kaleme alma sürecini risâlenin girişinde şu şekilde ifade etmektedir: "Allah Teâla'nın yüce emri ve güzel sözüne boyun eğerek, önce bu ilmi öğrendim. Daha sonra da defalarca okuttum. Okuttuğum öğrencilerden bazılarını bu ilme ehil görüp, onlara bu ilmi dört şekilde şerh etmeye çalıştım."⁴⁷ Kendi ifadelerinden de anlaşıldığı üzere İspirî, bu risâleyi öncelikle zevi'l-erhâm meselesini öğrencilerine izah etmek için bir ders notu olarak yazmıştır. Diğer taraftan müellif risâlenin temel kaynağı olan *Sirâciyye* üzerine yazılan şerhlerde müstensihler ve bu ilme yeni başlayanlar tarafından hatalar yapıldığını söyleyerek, kendisinin meselelerin çözümünü doğru bir şekilde ortaya koymak için bu risâleyi yazdığını belirtir.⁴⁸ *Sirâciyye*'nin ulaşabildiğimiz bazı yazma nüshalarıyla yapılan tercümelerinde müellifin ele aldığı konular bağlamında bir hata tespit edilememiştir. Ancak yapılan şerhlerde *Sirâciyye*'nin dört cihetten ele alarak oluşturduğu problemin sadece birisi örnek çözüm olarak ortaya konulurken İspirî, diğer üç cihetin ikisinin çözümünü geniş bir şekilde izah etmiş, üçüncü cihetin çözümüne ise kısaca değinmiştir. Kanaatimizce risâleyi benzerlerinden ayıran ve önemli kılan temel husus da meselelerin çözümüne getirdiği formül niteliğindeki bu izahlardır. En karmaşık olarak görünen üçüncü cihete dair çözüm ise bu çalışmada tarafımızdan ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir.

2.5. Risâlenin Kaynakları

Risâlenin en önemli kaynağı Hanefî âlimlerden Ebû Tâhir Sirâcüddîn

⁴⁵ Duman - Kara, "Hayatı ve Eserleriyle İspirli Ömer Efendi," 424.

⁴⁶ Bk. vr. 36a.

⁴⁷ Bk. vr. 32b.

⁴⁸ Bk. vr. 33b.

Muhammed b. Muhammed b. Abdırreşîd es-Secâvendî'nin⁴⁹ (ö. 596/1200) *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye* adlı eseridir. Zira müellif bu risâlesinde *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye* üzerine yazılan şerhlerde hatalar olduğunu dile getirmiş ve bu eserin zevi'l-erhâm bölümünün birinci kısmını şerh etmiştir. Risâlede eserin sahibinden Şeyh Sirâcuddîn olarak bahsedilmektedir. Sirâcuddîn'in *el-Ferâ'izü's-Secâvendîyye ve el-Muhtaşar* olarak da bilinen bu eseri ferâiz ilminde en çok başvurulmuş kaynak olması hasebiyle başta Türkçe olmak üzere İngilizce ve Farsça'ya çevirileri yapılmıştır. Üzerinde birçok şerh ve hâşiye⁵⁰ yazılan bu eserin bazı şerhleri manzum şekildedir. Söz konusu eser, şerhleri ve muhtasarlariyle birlikte ferâiz alanında geniş bir literatürün oluşmasına sebep olmuştur.⁵¹ Ferâiz meselelerinin tamamının yer aldığı bu eser, Hanefî mezhebi esas alınarak telif edilmiş olup az da olsa bazı ihtilafli meselelerde diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir.⁵²

İspirî, “ferâiz” kelimesinin anlamını açıklarken (32b) önce “İbnü'l-Kemal el-Vezir”e⁵³ (ö. 940/1534) atıfta bulunmuş,⁵⁴ ardından Arap dili ve edebiyatı âlimlerinden aynı zamanda Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garip kelime ve tabirleri açıklayan bir fıkıh lügati sahibi el-Mutarriżî'ye⁵⁵ (ö. 610/1213) atıfta bulunmuştur. Atıfta bulunduğu eseri zikretmemekle birlikte bu eserin *el-Mugrib fi tertibi'l-Mu'rib (el-Mu'rib fi lugati'l-fıkh)* olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garip kelime ve tabirlerin açıklandığı bu eserde “farz” maddesi açıklanırken bu kelimenin bir anlamının da “takdir edilmiş, belirlenmiş” anlamına geldiği, mirasçılarının terikedeki payları da önceden belirlenmiş olduğu için kelimenin çoğulu olan “ferâiz” kelimesiyle ifade edilmiştir. Ayrıca miras ilmi için aynı kavramdan hareketle “İlmü'l-ferâiz” bu ilimde uzmanlaşan âlimlere ise “Farazî, fâriz ve

⁴⁹ Bilgi için bk. Ahmet Özel, “Muhammed b. Muhammed Secâvendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/266-268.

⁵⁰ *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye*'nin bazı şerhleri halen yazma olarak bulunmaktadır. Bunlardan bazıları için bk. (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi, 1119; Damad İbrahim, 736; Esad Efendi, 1123; Hamidiye, 618; Harput, 169; Kara Çelebizade, 213; Şehid Ali Paşa, 1096; Serez, 1213; Süleymaniye, 687).

⁵¹ *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye* üzerine yapılan çalışmaların toplu listesi için bk. Abdullah Tunca, *İslâm Miras Hukuku ve Felsefesi* (by.: y.y. ts.), 172-176.

⁵² Ferhat Koca, “el-Ferâ'izü's-Sirâciyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/367-368.

⁵³ İbnü'l-Kemal el-Vezir'den kasıt, Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi Kemalpaşazâde'dir (ö. 940/1534). Zira bazı kayıtlarda Kemalpaşazâde'nin ismi “Vezir” kaydıyla “İbni Kemâl el-Vezir” olarak da geçmektedir. Bk. Hasan Özer, “İbn-i Kemal ve Riba Adlı Risalesi,” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 160-161.

⁵⁴ İbnü'l-Kemal el-Vezir, *Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi, 1119), 1b. İspirî her ne kadar eser ismi zikretmemiş olsa da atıfta bulunulan eserin İbn Kemal'in *Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye* isimli risâlesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbn Kemal'in söz konusu risâlesi, Ömer el-İspirî'nin de esas aldığı *el-Ferâ'izü's-Secâvendîyye* üzerine yazılmış bir şerhtir.

⁵⁵ M. Sadi Çöğenli, “Mutarrizî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/375-377.

ferrâz” denilmiştir.⁵⁶

Müellif yine “ferâiz” kelimesinin önceki atflarda yer alan benzer anlamının “*Sihah*”ta da yer aldığını ifade ederek İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye*⁵⁷ adlı eserine ya da bu eserin muhtasarlarından olan Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 666/1268) *Muhtârü's-Sıhâh*⁵⁸ adlı lügatine atıfta bulunmaktadır.⁵⁹

2.6. Risâlenin Edisyon Kritiği

Besmeleden sonra (الحمد لله الذي جعل علم الفرائض) ibaresiyle başlayan risâle (وقد تمّ الشرح الموضح لهذه الصورة التي وضعها الشيخ سراج الدّين عليه رحمة الله المعين) ifadesiyle tamamlanmış olup ferağ kaydıyla birlikte risâlenin müellifi ve yazım tarihi açıkça zikredilmiştir.

Risâlenin yer aldığı sayfalar tam olup bu sayfalarda okunma zorluğuna sebep olacak herhangi bir yırtılma ve silinme bulunmamaktadır.

Yazım hatası tespit edilemeyen nüshada eksik bırakıldığı düşünülen bazı harfler [] köşeli parantez işareti ile metin içinde belirtilmiştir. Sayfa kenarlarındaki hamşeler ilgili sayfada dipnot olarak gösterilmiştir. Bilindiği üzere genellikle yazma eserlerde paragraf ve noktalama işaretleri bulunmamaktadır. Bilgisayar hattına aktarılan metindeki ibarenin durumu göz önüne alınarak paragraf düzenlenmesi, hareke ve noktalama işaretlerinin konulması tarafımızdan yapılmıştır.

2.7. Risâlenin Muhtevası

Müellif, Allah'a hamd ve Resulüne salat-ü selâmdan sonra ferâiz ilminin önemini ifade ederek konuya giriş yapmıştır. “Hamd, ferâiz ilmini farz kılan Allah'a aittir.” sözüne getirdiği açıklamayla da farz kelimesiyle Allah'ın her mükellef için zorunlu kıldığı şeyleri kastettiğini dolayısıyla ifadeden kastedilenin farz-ı ayn olduğunu söyler. Ancak ilim dalı olarak ferâiz kastedilirse bu durumda farzdan maksadın farz-ı kifâye olduğuna dikkat çekerek şöyle bir ilke ortaya koyar: “Mükellefin yapması gereken şey, farz-ı ayn ise onun ilmini tahsil etmesi de farz-ı ayındır; yapması gereken şey farz-ı kifâye ise onun hakkında bilgi sahibi olması da kendisine farz-ı kifâyedir. Vâcip ise vâcip, sünnet ise sünnettir.”⁶⁰

Müellif, eserin mukaddimesinde ferâiz ilminin öğrenilmesinin emredildiği sözü ile “*Ferâiz ilmini öğrenin ve onu insanlara öğretin. Çünkü o*

⁵⁶ Ebü'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali Mutarrizi, *el-Mugrib fi tertîbi'l-mu'rib: mu'cemun lügavî* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1999), 198.

⁵⁷ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *Tacü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-melâ'în, 1987), 3/1098.

⁵⁸ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 207.

⁵⁹ Bk. vr. 32b.

⁶⁰ Bk. vr. 32b.

ilmin yarısıdır."⁶¹ hadisine telmihte bulunmuştur.

Eserde, ferâiz ilminin önemli ve tartışmalı konularından biri olan "zevi'l-erhâmın⁶² birinci sınıfının hisseleri"⁶³ denilerek konu; "Şeyh Sirâcuddîn'in güvenilir ve muteber kitabı" denilerek de istifade edilecek kaynak konusunda bir sınırlandırma getirilmiştir. Bu kaynak sınırlandırması aynı zamanda konunun sadece Hanefî mezhebi bağlamında ele alınacağını göstermektedir. Nitekim risâlenin devamında sadece Ebû Yûsuf (ö. 182/798), İmam Muhammed (ö. 189/805) ve Hasan b. Ziyâd'a (ö. 204/819) atıflarda bulunulduğu görülmektedir. Şöyle ki, ölen kişinin çocuğu yok ise ve kızı tarafından torunları veya oğlunun kızından olan torunları var ise ve bunların hepsi varis olabilecek çocuklar ise Ebû Yûsuf ve Hasan b. Ziyad'a göre usûlünün sıfatı (kız-erkek olma bakımından) aynı olan fûrûun kız veya erkek olmalarına bakılmaksızın birer birey olarak itibara alınır ve mal aralarında eşit şekilde paylaşılır. İmam Muhammed'e göre ise usûlünün sıfatları aynı olursa Ebû Yûsuf ve Hasan gibi düşünürken, sıfatları farklı ise yani torunların usûlü arasında hem erkek hem kız varsa mirasın kızlarla erkekler arasında ikili birli paylaşılması gerektiğini söyleyerek diğer iki imamdan ayrılır. Zira İmam Muhammed'e göre "usulden sıfat fûrûdan aded alınır."⁶⁴ Böylece mal öncelikle sıfatlarında ihtilaf olan batında mirasçılar arasında ikili birli taksim edilir. Sonra erkekler ve kadınlar kendi aralarında gruplandırılır. Her bir grubun hissesi kendi hizasındaki varislere sıfatları aynı ise eşit, farklı ise ikili birli dağıtılır. Mirasın taksimi bu metotla devam ettirilerek son batındaki varislerin payları belirlenir.

Müellif zevi'l-erhâmın birinci sınıfına dair meselelerin çözümünde tercihini Şeyh Sirâcuddîn gibi İmam Muhammed'in görüşünden yana kullanır. Böylece *Sirâciyye'*de 17 erkek ve 55 kızdan oluşan ve dört yönlü

⁶¹ İbn Mâce, "Ferâiz", 1.

⁶² Zevi'l-erhâm, İslâm Miras Hukuku'nda belirli hisse sahipleri ve asabe gruplarından olmayan ancak murise kan bağıyla bağlı olan akrabalarıdır. Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre ashâbu'l-ferâizden ve asabeden mirasçı bulunmadığında ya da sadece karı veya kocadan biriyle beraber bulunduğu miras zevi'l-erhâm grubunda yer alan akrabalar kalır. Mâliki ve Şafî mezheplerinin meşhur görüşüne göre miras zevi'l-erhâma değil, beytümâle kalır. Bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *El-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1993), 30/2; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, *el-Muğni* (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 1997), 9/85; Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karafî, *Zhîre* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 13/53-54; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 5/8; Zahirîlerden İbn Hazm ise ihtiyaç sahibi olmaları durumunda zevi'l-erhâmdan olan akrabalara mirastan pay verilir demiştir. Bk. Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahirî İbn Hazm, *el-Muhallâ* (Kahire: İdâretü't-tıbaati'l-müniriyye, 1347), 9/310-311.

⁶³ Müellifin sadece bir sınıfını ele aldığı zevi'l-erhâm ölene yakınlıkları ve mirastan pay almada öncelik hakkına sahip olmaları bakımından dört sınıftan oluşmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, ta'lik Mahmud Ebû Dakika (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/106-109.

⁶⁴ Ruşen İspir - Remzi İspir, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku ve Günümüz Miras Hukuku* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2021), 306.

olarak tasarlanan problemi eserine alır ve her bir cihetten problemin çözümünü izah eder. Gerek *Sirâciyye*'de gerek şerhlerinde görebildiğimiz kadarıyla sadece bir cihetin çözüm aşamaları izah edilirken İspirî, bütün cihetlerden meselenin çözüm aşamalarını izah etmiştir. Ancak birinci cihete benzer olduğu gerekçesiyle üçüncü cihetten meselenin çözümünü yeterince izah etmemiştir. Diğer üç cihetten meselenin çözüm aşamaları ve üçüncü cihete dair çözüm aşamaları ile bütün bu çözümlere dair izahlar ise her biri ayrı tablolar halinde tasarlanarak tarafımızdan izah edilmiştir.

Zevî'l-erhâm'ın birinci sınıfına dair meselenin çözümlü örnekleri:

Birinci Ölü (Birinci Cihet)												
1. Batın	E	E	E	K	K	K	K	K	K	K	K	K
	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2. Batın	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
	6×4=24			9×4=36								
3. Batın	E	K	K	E	E	E	K	K	K	K	K	K
	12	6	6	18			18					
4. Batın	K	K	K	E	K	K	E	E	E	K	K	K
	12	6	6	9	9		12			6		
5. Batın	K	E	K	K	K	K	E	K	E	K	K	K
	12	8	4	9	9		3	6	3	3	3	
6. Batın	K	K	K	K	K	E	K	K	E	K	E	K
Her bir varisin payı	12	8	4	9	3	6	2	6	4	3	2	1

1. *Batın*: Bu batında 9 kız 3 erkek (6 kız) toplamda 15 kişi bulunmaktadır. Meselenin aslı 15'ten kurulur ve 15 hisse, ilk batındaki kişilere ikili birli (erkeklere iki hisse kızlara 1 hisse) dağıtılır. Sonra erkekler bir grup kızlar bir grup kabul edilir. Ayrıca altıncı sütündeki kızın kendisinden sonraki varisleri de kız olduğu için ilk batındaki kıza düşen pay devam ettirilerek son batındaki kıza intikal eder.

2. *Batın*: Bu batındaki varislerin tamamı kız olduğundan birinci batındaki hisselerin aynısı kendi hisasında bulunan varislere geçer.

3. *Batın*: Üçüncü batında varislerin sıfatları farklılık göstermektedir. Birinci batındaki erkeklerin hisasında bir erkek iki kız; birinci batındaki kız grubunun hisasında ise 3 erkek 6 kız bulunmaktadır. Bu durumda hisselerin kalansız bölünebilmesi için meselenin aslı (15×4) 60'a çıkarılır. Böylece 6

olan erkeklerin hissesi 24; 9 olan kızların hissesi ise 36 olur. Erkeklerin 24 olan hissesi üçüncü batında kendi hizalarında bulunan bir erkek iki kız arasında ikili birli paylaşılır. Bu durumda erkek 12, kızlardan her biri de 6'şar hisse alır. Kız grubunun 36 hissesi ise yine erkek ve kızlar arasında ikili birli paylaşırıldığında 3 erkeğe 18; 6 kıza da 18 hisse verilir.

4. Batın: Bu batında ilk üç sütündeki varislerin sıfatları aynı olduğu için üçüncü batındaki hisseler dördüncü batında kendi hizasında olan varislere intikal eder. Bu durumda birinci sütündeki kızın hissesi kendisinden sonra sıfat farklılığı olmadığı için altıncı batındaki kıza verilir. Üçüncü batındaki 3 erkeğin (4, 5 ve 6. sütunlar) 18 hissesi kendilerinden sonra sıfatlarında farklılık olan varislere ikili birli intikal ederek 9 hisse erkeğe, 9 hisse ise iki kıza verilir. Üçüncü batındaki 6 kızın 18 hissesi ise kendilerinden sonra varislerin sıfatlarında farklılık olduğu için dördüncü batında kendi hizalarında olan varislere ikili birli intikal eder. Böylece 12 hisse 3 erkeğe, 6 hisse ise 3 kıza verilir.

5. Batın: Birinci sütunda dördüncü batından itibaren varislerin sıfatları aynı olduğu için dördüncü batındaki kızın 12 hissesi devam ettirilerek altıncı batındaki kıza intikal eder. İkinci ve üçüncü sütündeki varislerin sıfatları bir önceki batından farklı olduğu için dördüncü batındaki iki kızın 12 hissesi, beşinci batında kendi hizalarında bulunanlara ikili birli intikal eder. Böylece 8 hisse erkeğe, 4 hisse ise kıza verilir. Bir sonraki sütunda sıfatlar aynı olduğu için bu hisseler devam ettirilerek altıncı batındaki varislere intikal ettirilir.

Dördüncü batındaki erkeğin 9 hissesi kendisinden sonraki varislerin sıfatlarının aynı olması sebebiyle devam ettirilerek son batındaki kıza intikal eder. Dördüncü batındaki iki kızın 9 hissesi ise aynen kendisinden sonra beşinci batındaki kızlara verilir.

Dördüncü batındaki 3 erkeğin 12 hissesi sıfatları farklı olması hasebiyle beşinci batında kendi hizalarında bulunan varislere ikili birli olarak intikal eder. Böylece kızlardan her biri 3, erkek ise 6 hisse alır.

Dördüncü batındaki 3 kızın 6 hissesi sıfatları farklı olması hasebiyle beşinci batında kendi hizalarında bulunan varislere ikili birli olarak intikal eder. Böylece iki kız birlikte 3, erkek ise 3 hisse alır.

6. Batın: Beşinci batının 5 ve 6. sütunlarındaki kızların 9 hissesi, sıfatları farklı olduğu için kendi hizalarında olan altıncı sütündeki varislere ikili birli olarak yani kıza 3, erkeğe 6 hisse olarak intikal eder.

Beşinci batının 7 ve 9. sütündeki kızların toplamda 6 hissesi, sıfatları farklı olduğu için altıncı batında kendilerinin hizasında olan varislere ikili birli yani kıza 2, erkeğe 4 hisse olarak geçer.

Sekizinci sütündeki erkeğin 6 hissesi ve onuncu sütündeki erkeğin 3 hissesi kendi hizasındaki kızlara aynen intikal eder.

Son iki sütündeki iki kızın 3 hissesi ise yine ikili birli olarak kendi hizalarındaki varislere intikal eder. Böylece erkek 2, kız ise 1 hisse alır. Böylece son batındaki varislerin toplam hisseleri meselenin aslı olan 60'a eşitlenmiş olur.

İkinci Ölü (İkinci Cihet)						
1. Batın	K	K	K	K	K	K
	1	1	1	1	1	2
2. Batın	K	K	K	K	K	E
	5×3=15					2×3=6
3. Batın	K	K	K	K	E	K
	10				5	6
4. Batın	K	K	K	E	K	E
	6			4	5	6
5. Batın	K	K	K	E	E	K
	6			4	5	6
6. Batın	K	K	K	E	K	K
	6			4	5	6
7. Batın	K	K	E	K	K	E
	3		3	4	5	6
8. Batın	K	K	E	K	K	K
	3		3	4	5	6
9. Batın	K	K	E	E	K	K
	3		3	4	5	6
10. Batın	E	K	K	K	K	K
	2	1	3	4	5	6
11. Batın	E	K	K	K	E	K
	2	1	3	4	5	6
12. Batın	E	K	E	K	K	K
Her bir varisin payı	2	1	3	4	5	6

Müellifin dikey olarak tasarladığı bu meselenin aslı, Ebû Yûsuf'a göre 15'ten kurulur. Her bir erkek, iki kız konumunda olduğu için 3 erkek 6 kız kabul edilir. Kızlar 9 kişidir. Böylece toplamda 15 kişi vardır. 15 hisse ikili birli olarak paylaşılır.

Meselenin İmam Muhammed'e göre ise çözümü şöyledir:

1. Batın: İlk batında varisler arasında cinsiyet bakımından farklılık olmadığı için aslında meselenin aslı 6'dan kurulmalıdır. Ancak bir sonraki batında varislerin sıfatları farklılaştığı için ikinci batındaki varis sayısına

göre meselenin aslı tespit edilecektir.

2. Batın: İkinci batında 5 kız 1 erkek (2 kız) toplamda 7 kişi bulunduğundan meselenin aslı 7'den kurulur. Böylece bu batında her bir kıza 1, erkeğe ise 2 hisse verilir.

3. Batın: İkinci batındaki kız grubunun (5 kız) 5 olan hissesi sıfatları farklılaşmasından dolayı üçüncü batında kendi hizalarındaki varislere ikili birli dağıtılır. Söz konusu 5 hissenin 4 kız ve bir erkek arasında kalansız bölünebilmesi için meselinin aslı olan 7, 3 ile genişletilerek ($7 \times 3 = 21$) meselenin aslı 21 yapılır. Böylece 10 hisse üçüncü batındaki 4 kıza, 5 hisse erkeğe intikal eder. Erkeğin bu hissesi devam ettirilerek kendi hizasındaki bulunan son batındaki kıza intikal eder. Diğer 6 hisse de son sütündeki kıza verilir. Son sütündeki kızın on ikinci batına kadar olan varislerinin sıfatı aynı olduğu için 6 hisse on ikinci batına kadar devam ettirilerek son batındaki kıza verilir.

4. Batın: Üçüncü batındaki kız grubunun 10 olan hissesi dördüncü batında kendi hizalarında bulunan varislere ikili birli olarak intikal ettirilir. Böylece dördüncü batındaki 3 kıza 6, erkeğe ise 4 hisse verilir. Erkeğin bu hissesi devam ettirilerek son batındaki kıza verilir.

5 ve 6. Batın: Dördüncü batındaki kız grubunun 6 hissesi önce beşinci batındaki kızlara daha sonra da altıncı batındaki kızlara aynen intikal eder. Çünkü varislerin vasıfları aynıdır.

7. Batın: Altıncı batındaki kız grubunun 6 olan hissesi yedinci batında kendi hizalarında bulunan varislere ikili birli olarak intikal ettirilir. Böylece yedinci batındaki 2 kıza 3, erkeğe ise 3 hisse verilir. Erkeğin bu hissesi devam ettirilerek son batındaki erkeğe verilir.

8 ve 9. Batın: Yedinci batındaki kız grubunun 3 hissesi devam ettirilerek dokuzuncu batındaki kızlara verilir. Çünkü varislerin vasıfları aynıdır.

10. Batın: Dokuzuncu batındaki kız grubunun 3 olan hissesi onuncu batında kendi hizalarında bulunan varislere ikili birli olarak intikal ettirilir. Böylece onuncu batındaki erkeğe 2, kıza 1 hisse verilir.

11 ve 12. Batın: Varislerin vasıfları aynı olduğu için onuncu batındaki erkek ve kızın hisseleri devam ettirilerek önce on birinci batındaki varislere sonra da on ikinci batındaki varislere intikal eder. Böylece on ikinci batındaki varislerin hisselerinin toplamı meselenin aslı olan 21'e eşitlenmiş olur.

Üçüncü Ölü (Üçüncü Cihet)													
1. Batın	K	E	K	E	K	K	E	K	K	K	K	Kız	
	1	2	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	15
2. Batın	K	K	E	K	E	K	K	K	K	K	E	Kız	
	1	4	3	4	3	1	4	2	2	2	3	1	30
3. Batın	K	K	K	E	E	E	K	K	E	K	K	K	
	1	4	3	4	3	1	4	2	2	2	3	1	30
4. Batın	K	K	K	K	K	K	E	E	E	K	K	E	
	1	4	3	4	3	1	4	2	2	2	3	1	30
5. Batın	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	
	1	4	3	4	3	1	4	2	2	2	3	1	30
6. Batın	K	K	K	K	K	K	K	K	K	E	E	E	
Her bir varisin payı	1	4	3	12	9	3	8	2	6	2	6	4	60

1. Batın: Bu batında 9 kız 3 erkek (6 kız) toplamda 15 kişi bulunmaktadır. Meselenin aslı 15'ten kurulur ve 15 hisse ilk batındaki kişilere ikili birli dağıtılır. Sonra erkekler bir grup kızlar bir grup kabul edilir. Ayrıca birinci sütundaki kızın kendisinden sonraki batınlardaki varisleri de kız olduğu için ilk batındaki kıza düşen pay devam ettirilerek son batındaki kıza verilir.

Birinci batındaki kızların 18 hissesi kendi hizalarına denk gelen 3 erkek ve 6 kız arasında ikili birli dağıtılır. 9 Hisse 3 erkeğe eşit şekilde (3'er hisse olarak), 9 hisse ise 6 kıza verilir.

2. Batın: Bu batında sayısal olarak yine 9 kız 3 erkek (6 kız) toplamda 15 kişi bulunmaktadır. Ancak bu batında sıfatlar yine farklılık göstermektedir. Yani erkeklerle kızlar aynı hizada bulunmamaktadır. Bu nedenle birinci batında erkeklerin grup olarak sahip olduğu 6 hisse kendi hizalarında bulunanlara eşit olarak dağıtılabılır olsa da kızların sahip olduğu hisse kendi hizalarında bulunan kişilere tam olarak bölünmemektedir. Bu nedenle öncelikle bu bölünmeyi sağlamak için meselenin aslı 2 ile genişletilir. Bu durumda meselenin aslı $15 \times 2 = 30$ olur.

30 hissenin 12 hissesi erkeklerin, 18 hissesi kızların olur. Erkekler için 12 hisse kendi hizalarındaki kızlara eşit şekilde (4'er hisse) dağıtılır. Kızların hissesi dağıtıldıktan sonra ikinci batının 2, 3 ve 8. sütunlarında bulunan kızların aldığı hisseler kendilerinden sonra neseplerinde cinsiyet farklılığı olmadığı için son batındaki kızlara kadar devam ettirilerek altıncı batındaki kızlara verilir. Aynı şekilde 10, 11 ve 12 sütunlardaki kızların hisseleri de 5. batına kadar devam ettirilir. Diğerlerinin (4, 5, 6, 7 ve 9. sütunlarda

bulunanlar) hisseleri de neseplerine aktarılır.

3. Batın: İkinci batında kendisinden sonra nesepleri erkek olan üç tane kız vardır (4, 6 ve 9. sütun). Her üçünün hizasındakiler de erkek olduğu için ikinci batındaki paylar aynen üçüncü batına geçer. 7 ve 12. sütundaki erkeklerin hisselerinin toplamı 5 olması hasebiyle tam bölünmemektedir. Bu nedenle 2 ile genişletilir. Diğer sütunlarda kendilerinden sonra gelenler ile aynı cinsiyette olduğu için ikinci batındaki hisseler aynen üçüncü batına aktarılır.

4. Batın: Üçüncü batındaki 4, 5 ve 6. sütunlardaki erkeklerden sonra cinsiyetleri farklı da olsa üçü de kız olduğu için bu erkeklerin hisseleri aynen dördüncü batındaki kızlara geçer. 7 ve 12. sütunlardaki hisselerin genişletilmesi sonucu 7. sütundaki erkeğin hissesi 8 olur ve nesebi hep kız olduğu için 6. batına kadar devam ettirilir. 12. sütundaki erkeğin hissesi de 2 olur ve nesebine 2 olarak geçer.

5. Batın: Bu batındaki varislerin tamamı kızdır. Dolayısıyla 4. batındaki hisseler olduğu gibi 5. batına geçer. Bu batında henüz sonuçlanmayan sütunlardaki kızların hisseleri (4, 5, 6 ve 9. sütunlar) 10, erkeklerin hisseleri ise (11 ve 12. sütunlar) 5'tir.

6. Batın: Son iki sütundaki kızlardan sonra gelenler erkek olduğu için kızların payları 2 ile genişletilerek iki katına çıkarılır. Bu durumda alınan paylar toplandığında 30 yaptığı için meselenin aslı genişletilmelidir. En az kat sayısı olan 2 ile çarpıldığında 60 olur. Geriye kalan 30 hisseyi 4, 5, 6 ve 9. sütunlarda bulunan hisselerle orantılı dağıtabilmek için her bir pay sahibinin payı 3 ile genişletilir. Böylece altıncı batındaki varislerin hisselerinin toplamı meselenin aslı olan 60'a eşitlenmiş olur.

Dördüncü Ölü (Dördüncü Cihet)						
1. Batın	K	K	K	E	K	E
	30 (5. sütundaki kızla beraber)			15		15
2. Batın	K	E	K	K	K	E
	6	12	6	10	6	20
3. Batın	K	K	K	K	K	E
	6	12	6	10	6	20
4. Batın	K	K	E	E	K	K
	9 (5. sütundaki kızla beraber)	12	9	10		20
5. Batın	K	K	K	E	K	K
	9 (5. sütundaki)	12	9	10		20

	kızla beraber)					
6. Batın	E	K	K	E	K	K
	6	12	9	10	3	20
7. Batın	K	K	E	K	K	K
	6	12	9	10	3	20
8. Batın	K	E	E	K	K	K
	6	12	9	10	3	20
9. Batın	E	K	E	K	K	K
	6	12	9	10	3	20
10. Batın	K	E	K	K	K	K
	6	12	9	10	3	20
11. Batın	E	K	K	K	K	K
	6	12	9	10	3	20
12. Batın	K	K	K	K	K	K
Her bir varisin payı	6	12	9	10	3	20

1. Batın: Bu batında 4 kız 2 erkek (4 kız) toplamda 8 kişi bulunmaktadır. Bu durumda meselenin aslı 4 ile kurulması gerekir. Ancak kız gruplarının hisasında 3 kız ve bir erkek toplam 5 hisse bulunmaktadır. Birinci batındaki kızların toplam hissesi olan 2 tam olarak 5'e bölünemediği için meselenin aslı 5 ile genişletilir ($2 \times 5 = 10$). Bu durumda da birinci batındaki iki erkeğin ($2 \times 5 = 10$) 10 olan hissesi kendi hizalarında bulunan bir kız bir erkekten oluşan toplam 3 hisseye tam bölünemediğinden meselenin 20 olan aslı 3 ile çarpılarak 60 elde edilir. Bu durumda ilk batındaki kızlara toplamda 30, erkelere 30 hisse verilir.

2. Batın: Birinci batındaki kızların 30 hissesi kendi hizalarındaki varislere ikili birli olarak intikal ettirilerek kızlardan her birine 6, erkeğe ise 12 hisse verilir. Erkeğin hissesi devam ettirilerek son batındaki kıza intikal ettirilir. Birinci batındaki erkeklerin 30 hissesi ise ikinci batında kendi hizalarında olan ve sıfatları farklı olan varislere ikili birli olarak yani 10 hisse kıza 20 hisse ise erkeğe verilir. Bu her iki hisse de devam ettirilerek son batındaki varislere intikal eder.

3. Batın: İkinci batındaki varislerle sıfatları aynı olduğu için hisseler aynen bu batındaki varislere intikal eder.

4. Batın: Üçüncü batındaki kızların 18 olan hissesi dördüncü batında vasıflarındaki farklılıktan dolayı varisler arasında ikili birli olacak şekilde 9 hisse 2 kıza (1 ve 5. sütun), 9 hisse ise erkeğe verilir ve erkeğin bu hissesi devam ettirilerek son batındaki kıza intikal ettirilir.

5. Batın: Dördüncü batındaki kız grubunun 9 hissesi bir sonraki

batındaki kızlara aynen intikal eder. Çünkü varislerin vasıfları aynıdır.

6. *Batın*: Beşinci batındaki 2 kızın 9 hissesi, altıncı batında kendi hizalarında bulunan ve vasıfları farklı olan varislere ikili birli intikal eder. Böyle birinci sütundaki erkek 6, beşinci sütundaki kız ise 3 hisse alır.

7-12. *Batınlar*: Altıncı batındaki erkeğin ve kızın hisseleri devam ettirilerek son batındaki varislere verilir. Böylece on ikinci batındaki varislerin hisselerinin toplamı meselenin aslı olan 60'a eşitlenmiş olur.

2.8. Risâlenin Tam Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي جعل علم الفرائض^{٦٥} فرضاً، وفرض تقسيم الفروض على وفقها جزءاً، والصلوة على رسوله الذي أمر بتعليم الفرائض أمراً، وجعلها نصف العلوم أجراً، فامتثالاً لأمره الشريف، وتمسكاً بقوله اللطيف، تعلمتها أولاً ثم علمتها مرةً بعد كرتة، وأفدتها كرتةً غير مرة، وفي أثناء الإفادة وجدت بعضهم أهلاً للمعارف المتفاداة، فشرحت له مسائل الصورة الآتية، من الجوانب الأربعة الوافية، ثم ألحقتها بشرحنا المتقيد، على ديباجة رسالتنا الجودية بلطف الحميد، تيمناً بالحق شيءٍ من نصف العلوم، والتبتم بمثل هذا الإلحاق ثابت معلوم، ويعد فأقول فقيراً لإسبانياً، راجياً من الله لطفاً خفياً وجلياً، قد قال الشيخ سراج الدين في كتابه المرغوب المتين في الصنف الأول من ذوي الأرحام، لبيان الفروض والسهام، وإن استوت درجاتهم يعني درجات أولاد البنات وأولاد بنات الابن في القرب إلى الميت ولم يكن فيهم ولدٌ وارثٌ أو كان كلهم ولد وارث فعند أبي يوسف والحسن بن زياد يعتبر أبدان الفروع ويقسم المال عليهم إن اتفقت صفة الأصول في الذكورة والأنوثة أو اختلفت، ومحمد يعتبر أبدان الفروع إن اتفقت صفة الأصول موافقاً لهما ويعتبر الأصول إن اختلفت صفاتهم، [ظ32]

ويُعطي الفروع ميراث الأصول مخالفاً لهما كما إذا ترك ابن بنت، وبنت بنت عندهما المال بينهما للذكر مثل حظ الأنثيين باعتبار الأبدان، وعند محمد كذلك لأن صفة الأصول متفقة، ولو ترك بنت ابن بنت وابن بنت بنت، عندهما المال بين الفروع أثلاثاً للذكر مثل حظ الأنثيين باعتبار الأبدان، ثلثه للذكر وثلثه للأنثى، وعند محمد المال بين الأصول أعني في البطن الثاني أثلاثاً ثلثه لبنت ابن البنت نصيب أبيها وثلثه لابن بنت البنت نصيب أمه، وكذلك عند محمد إذا كان في أولاد البنات بطون مختلفة يُقسّم المال على أول بطن اختلف في الأصول، ثم يجعل الذكور طائفة والإناث طائفة بعد القسمة، فما أصاب للذكور يُجمع ويُقسّم على أعلى الخلاف الذي وقع في أولادهم، وكذلك ما أصاب للإناث يُجمع ويُقسّم على أعلى الخلاف الذي وقع في أولادهم هكذا يعمل إلى أن ينتهي بهذه الصورة.

ويقول الفقير أراد الشيخ سراج الدين رحمه الله تعالى عليه بهذه الصورة، الصورة الآتية التي تشتمل على سبعة عشر ابناً بعضهم متوالون وبعضهم غير متوالين وعلى خمس وخمسين بنتاً بعضهم متواليات وبعضهم غير متواليات، واعتبر الشيخ أيضاً في هذه الصورة الآتية اثني عشر بطناً من جانب، وستة بطون من جانب آخر بعضها متفقة وبعضها مختلفة من كلا الجانبين، ويُمكن أن يعتبر لكلٍ جانب من هذه الصورة الآتية طرف أعلى وطرف أسفل. [و33]

^{٦٥} بهامشها: قوله جعل علم الفرائض من قبيل إضافة المصدر إلى مفعوله وفاعله محذوف. تقدير الكلام الحمد لله الذي جعل علم المكلف الفرائض فرضاً ثم إن أريد من الفرائض كل ما فرضه الله تعالى على كل مكلف فيكون المراد من قوله فرضاً فرض عين وإن أريد بها الفن المعهود فيكون المراد بقوله فرضاً فرض كفاية. وكل واحد من الأرادتين ههنا صحيح. فعلى الأول يكون في الضمير الراجع إلى الفرائض استخدام كما لا يخفى. وعلى الثاني ليس فيه استخدام لكن يكون تأنيبه باعتبار أن الفن المعهود عبارة عن المسائل وإنما قلنا إن أريد كذا فيكون المراد فرض عين، وإن أريد كذا ففرض كفاية لما صرح الفقهاء بأن شيئاً من أحوال المكلف إذا كان فرض عين فعلمه كذلك فرض عين. وإذا كان فرض كفاية، وإذا كان واجباً فواجب أو كان سنة فسنة. إلى غير ذلك، ثم لا يخفى ما في ذكر الفرائض والفروض والتقسيم من براعة الاستهلال وصناعة الاستجلاب. لقلوب أرباب الألباب. قوله امر بتعليم الفرائض تلميح إلى قوله عليه السلام: تعلموا الفرائض وعلموها الناس فإنها نصف العلم. قال شراح الحديث: إما أجراً وهو الأظهر وإما لاختصاصها بإحدى حالتي الإنسان أو بأحد سببي الملك أو للترغيب أو غير ذلك. وقال بعض الشراح الفرائض في قوله عليه السلام: تعلموا الفرائض علم لهذا العلم. وقال ابن الكمال الوزير وهو الظاهر من كلام الإمام المطردي والمنصوص عليه في الصحاح. وقال بعضهم بالمراد بما: السهام المقدرة، وقدّر بعضهم المضاف فقال: تقدير الكلام هكذا تعلموا علم الفرائض ولكل وجهة.

ويُقَدَّر في كُلِّ طرف مَيِّت ويستخرج المسائل من الجوانب الأربعة لهذه الصورة هكذا،⁶⁶

		المَيِّت الزَّابِع								
		٦	٥	٤	٣	١	٢			
المَيِّت الثَّالِث		١٢	بنت	بنت	بنت	ابن	بنت	ابن	٤	المَيِّت الأوَّل
		٨	بنت	ابن	بنت	بنت	بنت	ابن	٦	
		٤	بنت	بنت	بنت	بنت	بنت	ابن	٢	
		٩	بنت	بنت	ابن	ابن	بنت	بنت	٦	
		٣	بنت	بنت	بنت	ابن	بنت	بنت	٢	
		٦	ابن	بنت	بنت	ابن	بنت	بنت	٨	
		٢	بنت	بنت	ابن	بنت	بنت	بنت	٣	
		٦	بنت	ابن	ابن	بنت	بنت	بنت	٩	
		٤	ابن	بنت	ابن	بنت	بنت	بنت	١٢	
		٣	بنت	ابن	بنت	بنت	بنت	بنت	٣	
		٢	ابن	بنت	بنت	بنت	بنت	بنت	٤	
		١	بنت	بنت	بنت	بنت	بنت	بنت	١	
			٦	١٢	٩	١٠	٣	٢٠		
		المَيِّت الثَّانِي								

أصلُ مَسْأَلَةِ المَيِّتِ الأوَّلِ عندَ مُحَمَّدٍ من خَمْسَةِ عَشَرَ

وذلك لأنَّ في البطن الأوَّل ثلاثة بنين متوالين مُنْزَلين بمنزلة ستِّ بنات وفيه أيضاً تسع بنات متواليات فعدد رؤوس المجموع من البنين المنزَّلين والبنات خمسة عشر وهي أصل المسألة، وأما تصحيحها فمن ستِّين وذلك [ظ33] لأنَّ إذا قسَّمتنا المال على البطن الأوَّل [ل] أصاب البنين المنزَّلين بمنزلة ستِّ بنات ستَّة سهام وأصاب البنات تسعة سهام ثمَّ جعلنا الذكور طائفة، والإناث طائفة أخرى، وما أصاب الذكور يستقيم على عدد الرؤوس في كُلِّ بطن، يقتضي التقسيم بعد البطن الأوَّل فلا حاجة في التصحيح إلى ضربٍ بالنظر إلى سهام الذكور، وأما سهام البنات فلا تستقيم على عدد الرؤوس في أول بطن اختلف بآرائهم بعد البطن الأوَّل،^{٦٧} فنحتاج إلى الضرب لتصحيح المسألة وطريقه أنَّ سهام البنات من أصل المسألة تسعة لا تستقيم في البطن الثالث على عدد الرؤوس وهي اثنا عشر بتنزيل ثلاثة بنين منزلة ست بنات مع ست بنات حقيقية، ولكن بين التسعة وبين عدد الرؤوس، أعني الاثني عشر موافقة بالثلث، فضرينا وفق عدد الرؤوس وهو أربعة في أصل المسألة وهو خمسة عشر فصار ستين ومنها تصيحُّ المسألة إذا كان لطائفة البنين في البطن الأوَّل ستة من أصل المسألة، فضرينا في المضروب الذي هو أربعة فبلغ أربعة وعشرين ونقسَّمها على ما في البطن الثالث من فروع البنين الثلاثة، فنعطي الابن اثني عشر والبنتين أيضاً اثني عشر، ثمَّ يُدفع نصيب الابن إلى آخر فروعه في البطن السادس لعدم الاختلاف، ويُقسَّم نصيب البنيتين على الابن والبنات اللذين بإزائهما في البطن الخامس للذكر مثل حظ الأنثيين فأصاب الابن ثمانية والبنات أربعة فيدفع نصيب كل منهما إلى فرعه في البطن السادس، وكان لطائفة البنات [و34] في البطن الأوَّل تسعة من أصل المسألة فضرينا في ذلك المضروب أعني الأربعة فيحصل ستة وثلاثون، فإذا نظرنا إلى ما هو أسفل من البطن الأوَّل وجدنا اختلافاً في البطن الثالث، إذ كان فيه بإزاء البنات التسع ست بنات وثلاثة بنين فقسَّمتنا نصيبهن أعني الستة والثلاثين للذكر مثل حظِّ الأنثيين، فأصاب البنين ثمانية عشر والبنات أيضاً ثمانية عشر، ثمَّ جعلنا الذكور طائفة والإناث طائفة، فما

⁶⁶ بمأشها: مطلب في بيان تحريف الناسخين المبتدئين اعلم أنَّ هذه الصورة هي مُطابِقة لتصوير الشيخ سراج الدين عليه رحمة الله المعين وأما في سائر النسخ فقد تغيرت هذه الصورة عن الوضع الصحيح بتحريف الناسخين المبتدئين وكذا وقع الغلط في بعض مواضع الشروح في بيان هذه الصورة بتحريف المبتدئين أيضاً ومن ثمَّ لا يُطابق بيان الشروح على هذه الصورة فليحفظ ما صوّره وما بيّنت به هذه الصورة على وجه الاختصار المفيد.

⁶⁷ بمأشها كلمة الأوَّل: وهو البطن الثالث.

لطائفة البنين ثمانية عشر مقسوم على ابن وبنتين في البطن الرابع للذكر مثل حظ الأنثيين، فسهام الابن تسعة لفرعه الأخير وسهام البنيتين أيضاً تسعة لفرعيهما الأخيرين للذكر مثل حظ الأنثيين، وما للبنات في البطن الثالث أيضاً ثمانية عشر مقسوم على ثلاثة بنين وثلاث بنات في البطن الرابع، فما للبنين اثنا عشر مقسوم في البطن الخامس على ابن وبنتين فسهام الابن ستة لفرعيهما الأخيرين للذكر مثل حظ الأنثيين، وما للبنات في البطن الرابع ستة مقسوم في البطن الخامس على ابن وبنتين فسهام الابن ثلاثة لفرعه الأخير وسهام البنيتين أيضاً ثلاثة لفرعيهما الأخير للذكر مثل حظ الأنثيين، وإذا جُمع ما في البطن السادس حصل ستون عدداً من السهام كما وضعنا العلام في ذلك البطن السادس، وهذا التفصيل هو مراد الشيخ سراج الدين من قوله "هكذا يعمل إلى أن ينتهي بهذه الصورة" ثم أعلم أنّ هذه الصورة قد تغيرت عن الوضع الصحيح الأصلي بتحريف التاسخين [ظ34] المتبدئين، وكذا وقع الخلط في بعض مواضع الشروح في بيان هذه الصورة بتحريف المتبدئين أيضاً ومن ثمة لا يطابق بيان الشروح على هذه الصورة فليحفظ ما صورته ويثبت به الصورة على وجه الاختصار المفيد.

وأصل مسألة الميت الثاني من سبعة وتصحيحها من أحد وعشرين

وذلك لأنّ أول بطن اختلف وهو الثاني شامل على سبع بنات ثنتان منهن بتنزيل ابن منزلة بنتين فعدد الرؤوس السبعة، أصل المسألة وسهام البنات منها خمسة لا يستقيم في البطن الثالث على ثلاثة بنين اثنا عشر منهم بتنزيل أربع بنات منزلة ابنين، وبين السهام والرؤوس تباين ويضرب الثلاثة في أصل المسألة وهو سبعة فيحصل أحد وعشرون عدداً، وتصحح منها المسألة وبيان التصحيح أنّ ستة منها لابن في البطن الثاني يدفع إلى فرعه الأخير، وخمسة عشر منها للبنات في ذلك البطن يقسم في البطن الثالث على ابن وأربع بنات، فما لابن خمسة لفرعه الأخير، وما للبنات عشرة يقسم في البطن الرابع على ابن وثلاث بنات، فما لابن أربعة لفرعه الأخير، وما للبنات ستة يقسم في البطن السابع على ابن وبنتين فما لابن ثلاثة لفرعه الأخير، وما لبنتين أيضاً ثلاثة يقسم في البطن العاشر على ابن وبنات فما لابن اثنا عشر لفرعه الأخير، وما لبنت واحد لفرعها الأخير، وإذا جُمع الأنصاء في البطن الثاني عشر كان المجموع أحدًا وعشرين نصيبًا كما قيّدنا بالعلام هناك وقد تمّ بيان الثاني. [ظ35]

وأصل مسألة الميت الثالث وتصحيحها كمسألة الميت الأول كما^{٦٨}

وأما كيفاً فكذلك إلا أنّ بنات الميت الثالث في البطن الأول غير متواليات، وكذلك بنوه غير متوالين بخلاف بنات الميت الأول وبنيه في أول بطونه وإنّ البطن الذي لم يوجد فيه الذكر هو البطن الخامس في مسألة الميت الثالث، وهو البطن الثاني في مسألة الميت الأول. ومن ثمة كان تصحيح مسألة الميت الثالث موافقاً لتصحيح مسألة الميت الأول في بعض الوجوه دون بعضها خير الكلام ما قلّ ودلّ.

وأصل مسألة الميت الرابع في أربعة وتصحيحها من ستين

وذلك لأنّ أول بطن اختلف شامل على أربعة بنين اثنا عشر منهم بإقامة أربع بنات مقام ابنين، فالرؤوس الأربعة أصل المسألة وسهام البنات منه اثنا عشر لا يستقيمان في البطن الثاني على خمس بنات، ثنتان منهنّ بإقامة ابن مقام بنتين وبين السهام والرؤوس تباين فيضرب الرؤوس الخمسة في أصل المسألة وهو أربعة فيحصل عشرون، فعشرة منها لابنين في البطن الأول لا يستقيم في البطن الثاني على ثلاث بنات ثنتان منهنّ بجعل الابن بنتين، وبين السهام والرؤوس تباين فيضرب الرؤوس الثلاثة في العشرين فيحصل ستون وتصحح منها المسألة ببيان التصحيح أنّ نصف ستين البطن الأول مقسوم على ابن وبنات في البطن الثاني، فما لابن عشرون لفرعه الأخير، وما لبنت عشرة لفرعها الأخير والنصف الآخر من ستين للبنات الأربع في البطن الأول مقسوم على ابن [ظ35]

وثلاث بنات في البطن الثاني، فما لابن اثنا عشر لفرعه الأخير، وما للبنات ثمانية عشر يقسم في البطن الرابع على ابن وبنتين، فما لابن تسعة لفرعه الأخير وما لبنتين تسعة مقسوم في البطن السادس على ابن وبنات فما لابن ستة لفرعه الأخير وما لبنت ثلاثة لفرعها الأخير. وإذا جُمع السهام في البطن الثاني عشر كانت ستين كما أشرنا

^{٦٨} بعامتها: قوله كما أي مقدارا لأنّ أصله من خمسة عشر وتصحيحها من ستين كأصل مسألة الميت الأول. وتصحيحها لأن البطن الأول في الميت الثالث كالأول شامل على خمس عشرة بنتاً تسع بنات منهنّ حقيقية وست بنات تنزيلية فجعل المسألة من عدد رؤوسهن كما في الميت الأول، وأما أنّ تصحيحها من ستين فلأنّ ما أصاب البنات الحقيقية تسعة لا يستقيم في البطن الثاني علا اثني عشرة بنتاً. ست بنات منهنّ تنزيلية فيضرب وفق رؤوس مجموعهن وهو أربعة في أصل المسألة وهو خمسة عشر فيحصل ستون عدداً فتصحح منها المسألة.

بالعلائم هناك، وقد تمّ الشرح الموضّح لهذه الصورة التي وضعها الشيخ سراج الدّين عليه رحمة الله المعين. سنة ثلاث وسبعين من مائة ثانية لثاني الألفين على يد جامعه الفقير الإسيري المدرّس المعترف بالتقصير. أحوج الإخوان إلى لطف الله الكريم القدير. درسعام بجامع سلطان محمد خان عليه الرحمة والغفران. اللهم اغفر لنا. ولوالدينا. ولأقربائنا وأصدقائنا ووقفنا لما تُجِبّه وترضاه في كلّ حال برحمتك يا أرحم الراحمين. آمين. [و36]

SONUÇ

Yaptığımız bu çalışmayla ulaştığımız neticeleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Osmanlı Dönemi'nde taşrada yetişen müellifler hakkında bilgi kaynakları sınırlı olması nedeniyle bu müelliflerden biri olan İspirî'nin hayatı hakkında da yeterince bilgi bulunamamıştır. Çalışmada verilen bilgiler ise çoğunlukla müellifin kendi yazdığı risâlelerden özellikle *er-Risâletü'l-Hamdiyye*'den elde edilmiştir.

Erzurum'un İspir kazasında 1120 yılında doğan İspirî 1202 yılında vefat etmiştir. Onun yaşadığı dönem, ders aldığı hocalar, üstlendiği görevler ve ölüm tarihi hakkındaki bilgiler bize ulaşan birinci derece kaynaklardan tespit edilebilmiştir.

Erzurum'dan İstanbul'a uzanan ilim yolculuğu, bu süreçte okuduğu ve okuttuğu dersler, ders aldığı hocalar, üstlendiği görevler ve İslâmî ilimlerin birçok alanındaki telifleri bu uğurda taktire şayan bir çaba, gayret ve fedakârlığa işaret etmektedir. Ayrıca daha önce yazdığı bazı risâlelerini İstanbul'a geldikten sonra gözden geçirerek yeniden kaleme almasından onun aynı zamanda dakik bir ilim adamı olduğu anlaşılmaktadır.

Başta fıkıh ve tasavvuf olmak üzere tefsir, tarih, Arap dili grameri gibi birçok alanda irili ufaklı otuz civarında eseri bulunan Ömer Efendi, bu eserlerini daha çok talebeleri ve bu ilimlere yeni başlayanlar için bir ders notu olarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu eserlerin çoğunun yazma nüshası bulunmakla birlikte bazılarının sadece isimleri tespit edilebilmiştir. Mesela, *Husûnu'l-metâlib*'de isimleri zikredilen ve fıkıh alanında olduğu anlaşılan *Risâletü Hediyyeti'l-hâc*, *Risâletü ezkâri'l-hâc*, *Risâle fi beyâni fevâidi lübâbi'l-menâsik ve Risâle fi beyâni mâ yuzbatu bihî evâilü's-şuhûr* adlı risâlelerin herhangi bir nüshasına ulaşılammıştır.

Yazma nüshaları olan risâlelerinin bir kısmı, makale, yüksek lisans tezi ve sempozyum bildirileri niteliğinde yapılan çalışmalarla neşredilmiş olmakla birlikte halen neşredilmeyi bekleyen birçok risâlesi mevcuttur. *Ferâiz Risâlesi*'nin tenkitli neşrini içeren bu çalışma da söz konusu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma ulaşabildiğimiz tek nüsha üzerinden yapılmıştır. Risâle, Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi bölümünde 3530 numarada kayıtlı bulunan ve toplamda 49 varaktan oluşan bir mecmuanın 32b-36a varakları arasında yer almaktadır. Yazım hatasına rastlamadığımız risâlede okumayı

zorlaştıracak bir silinme, karalama ve yırtılmaya rastlanmamıştır. Sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olan eserin müellif tarafından istinsah edildiği ve tamamlandığı risâlenin sonuna düşülen ferağ kaydından anlaşılmaktadır. Aşağıda verdiğimiz metinde risâlede kullanılan şekillere ve renklendirmelere sadık kalınmıştır. Ayrıca risâlenin kenarlarına düşülen notlar metinde dipnot olarak verilmiştir.

Ferâiz Risâlesi, İslâm miras hukukunun ihtilafı konularından biri olan zevl'erhâmı, alanın en meşhur eserlerinden biri olan *Sirâciyye* üzerinden ele alması bakımından önem arz etmekle birlikte konuyu zevl'erhâmın sadece birinci sınıfıyla sınırlı tutması ise bir eksiklik olarak görülebilir.

Risâlede, konu Hanefî mezhebinin görüşleri çerçevesinde ele alınmış ve bu mezhebin önde gelen âlimleri Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Hasan b. Ziyâd'a atıfta bulunulmuştur. Her üç imamın meselenin çözümüne dair görüşlerine işaret edilmekle birlikte müellifin, tercihini İmam Muhammed'in görüşünden yana kullandığı görülmüştür. Nitekim risâlede yer alan dört problem de İmam Muhammed'in görüşüne göre çözülmüştür.

Sirâciyye'de dört cihet üzerinden tasarlanan ve sadece sonuçları verilen meselelerin çözüm aşamalarını detaylı bir şekilde sunması, ferâiz risâlesini benzerlerinden farklı kılmaktadır. Ancak diğer üç problemde farklı olduğunu düşündüğümüz üçüncü problemin çözüm aşamaları müellif tarafından belirtilmemiştir. Bu nedenle hem üçüncü problemin çözümü hem de diğer problemlerin çözüm aşamaları ayrı ayrı tablolar halinde gösterilmiş hem de tablolarda yer alan çözüm aşamaları geniş bir şekilde izah edilmiştir. Böylece benzer meselelerin çözümüne dair, formüle edilebilecek bir metot ortaya konulmaya çalışılmıştır. İmam Muhammed'in görüşüne dayanan bu metot, yapılacak yapay zekâ çalışmalarıyla daha pratik formlere dönüştürülerek dijital versiyonu oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Bağdâdî*, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin*. 2 Cilt, İstanbul: y.y., 1951.
- Bostan, Osman. *Ömer b. Ali el-İspirî ve er-Risâletü'l-Cûdiyye İsimli Eserinin Tahkiki*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tacü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye*. 6 Cilt. thk. Ahmed Abdülgâfur Attar. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-melayin, 1987.
- Çöğenli, M. Sadi. "Mutarrızî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/375-377. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Dağcı, Şamil. "Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Âlimler". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2008), 23-42.
- Demir, İsmail. "Sarf Bilgisi ve Ömer b. Alî b. İbrâhîm b. Halîl el-İspirî'nin er-Risâle fî Temeyyüzi'l-Ebvâb Adlı Eserinin Edisyon Kritiği". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 60-80.
- Duman, Fatih - Kara, Ömer. "Hayatı ve Eserleriyle İspirli Ömer Efendi". *Erzurum İspirli Kadızade Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu Tebliğler*

- Kitabı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahîrî. *el-Muhallâ*. 15 Cilt. Kahire: İdâretü't-tıbaatî'l-müniriyye, 1347.
- İbn Kemal. *Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi, 1119, 1b-115a.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. 15 Cilt. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 1997.
- İspir, Ruşen - İspir, Remzi. *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku ve Günümüz Miras Hukuku*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2021.
- İspirî, Ömer b. Ali b. İbrahim b. Halil. *er-Risâle fi Zekâtî'l-Bakar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar, 465.
- İspirî, Ömer. "er-Risâletü'l-Cûdiyye fi'l-Âyeti'n-Nûhiyye". *Mecelletü külliyyeti'd-dirâseti'l-İslâmiyye*. thk. Abdullah el-Cubûrî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1970.
- İspirî, Ömer. *er-Risâletü'l-Hamdiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut, 259.
- İspirî, Ömer. *Husûnu'l-metâlib*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 477. Esad Efendi, 3808. Halet Efendi, 803.
- İspirî, Ömer. *Mecmûatü Resâil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3530.
- İspirî, Ömer. *Risâle-i Cûdiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3530.
- Kara, Ömer. "Ömer b. Alî el-İspirî'nin Furûk'la İlgili Bir Risâlesinin Tenkitli Neşri." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2004), 185-238.
- Kara, Ömer. "Ömer b. Alî el-İspirî, Hayatı, Eserleri ve Bir Risâlesinin Tanıtımı." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu* 1. (Erzurum, 2007), 211-248.
- Kara, Ömer (ed.). *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014, 421-818.
- Kara, Ömer. *Osmanlı Tetkikleri-1*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Karafî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *Zahîre*. 14 Cilt. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Ekmeleddin İhasanoğlu - Beşşar Avvad el-Maruf. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-furkan li't-türasi'l-İslâmiyye, 2021.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.
- Kemlâî, Muhammed Hıfzurrahman b. Muhibburrahman. *el-Büdûrü'l-madiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. 23 Cilt. Kahire: Dârü's-Salih, 2018.
- Koca, Ferhat. "el-Ferâ'izü's-Sirâciyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/367-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Mardin, Ebül'ulâ. *Huzur Dersleri*. 1 Ciltte 2-3. Ciltler. haz. İsmet Sungurbey. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1966.
- Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. ta'lik Mahmud Ebû Dakika. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mutarriżî, Ebû'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali. *el-Mugrib fi Tertîbi'l-Mu'rib*. thk. Mahmûd Fâhûri - Abdulhamid Muhtar. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1999.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn*. 8 Cilt. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Özcan, Tahsin. "Seyyid Murtaza Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

- 37/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özel, Ahmet. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/14-15. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Özel, Ahmet. "Muhammed b. Muhammed Secâvendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/266-268. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özer, Hasan. "İbn-i Kemal ve Ribâ Adlı Risâlesi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 157-186.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtârü's-Sıhâh*. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 1999.
- Sami, Üsmetullah. "Ömer Efendi'nin Deve ve Büyükbaş Hayvanlarla İlgili İki Fıkıh Risâlesi: Değerlendirme ve Tenkitli Neşir". *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014, 797-803.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1993.
- Sürayyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Tâhir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Tanç, Halil İbrahim. "Ömer b. 'Ali el-İspirî'nin 'Te'nis ve Mu'rab' Adlı İki Risâlesi." *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 46-59.
- Tunca, Abdullah. *İslâm Miras Hukuku ve Felsefesi, y.y., ts.*
- Uzun, Mustafa İsmet. "Risâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/114-116. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Yıldız, Sakıb. "Akkirmânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/270. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Ahmet Ekşi.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.